

Janez Kramar

EPIDEMIJE V SLOVENSKI ISTRI

Severozahodna Istra z obalnimi mesti in širšo okolico je bila že od rimskih časov dežela z razvitim poljedeljstvom. Kot 10. dežela Italije je bila (skupaj z Venecijo) vključena v upravni sistem rimske države. Istranom, rimskim državljanom, ni bilo treba plačevati zemljiških davkov, bili so polnopravni posestniki svojega premoženja. Bavili so se z oljarstvom, vinogradništvom, sadjarstvom in ribištvo. Istrsko olje so po kakovosti primerjali z najboljšim španskim oljem ("della Betica"). Olje in oljke so izvažali v Akvilejo in alpske dežele. Cenjeno je bilo tudi istrsko vino. Plinij omenja istrsko črno grozdje. Zelo okusne so bile za Rimljane istrske ostrige, dragocen je bil istrski javor itn. Najsrečnejše obdobje za Istro je bil čas od leta 50 do 150.

Prve vesti o epidemijah

Najstarejši podatek o kugi v Istri je iz Buzeta. Iz leta 192 je posvetilna plošča v cerkvi sv. Tomaža v Pazinu:

SALVTIAVG
PROINCOLV
MITATEPIQUENT
L.VENTINARIS
LVCVMO
ADIECTIVNIC
V. L. L. S

Napis na plošči naj bi se glasil: Saluti Avg(ustae) pro incolunitate Pinquent(inorum) L.Ventinaris Lucumo adiect(a) iunic(e) V (otum) L (aetus) L (ibens) S (olvit). V rimskih časih naj bi bila verjetno prebivalcem Buzeta grozila kuga. Zato naj bi bil L. Ventinaris Lucumo za zdravje prebivalcev postavil boginji Saluti Avguste oltar in žrtvoval teleta.¹

Pod Teoderikom, kraljem vzhodnih Gotov, konec 5. stoletja je bila Istra sreča za srednje sloje, veselje za bogataše in okras rimskega imperija. Istrani so plodove svojega dela zamenjavali za moko, žito, les, sir in železnino z bližnjimi in daljnimi sosedi.

V letih 557-590 je divjala v Italiji velika kuga, ki se je verjetno razširila tudi v Istro. Kuge v Kopru so bile nato v letih 746, 954 in 958. Bubonska kuga je pustošila v Benetkah v letih 954 in 958. V letih 1006-1007 so kugo v Istro prinesli iz Kranjske (Cranio); trajala je tri leta.

Do leta 1247 je razsajalo v Kopru pet kug (1080, 1102, 1137, 1154, 1182). Prihajale so po trgovskih poteh od Kitajske do Evrope. Velika lakota v Kopru leta 1098 je bila verjetno posledica kuge. Leta 1247 je v Benetkah kuga pobrala 100.000 prebivalcev, na Dunaju pa jih je vsak dan umrlo od 500 do 1000. V Kopru je bila ugotovljena kuga tudi leta 1248. Najstarejši viri o kužnih boleznih so:

Kuge pod beneškim gospostvom

V več kot petstoletnem gospostvu Benetk so kuge pogosto razsajale v Istri. V Kopru je bila leta 1290, v 14. stol. pa jih je bilo v Kopru pet (1330, 1343, 1347, 1348 in 1361), v Istri pa skupaj 12.

V Kopru je morila kuga, imenovana Ghiandussa oz. giandussa, v letih 1347-1348, strahotna pa je bila v Piranu leta 1348, ko so zaradi množičnih pokopov zgradili novo

¹ Plošča s tem napisom v velikosti 0.50x 0.455 je bila v cerkvi sv. Tomaža v Goričici pri Buzetu. Danes je v puljskem arheološkem muzeju. Podatki so se v Inscriptiones Italiae vol. X- regio X. fasciculus III. Historia septemtrionalis Roma 1936. Carli, Antichita italiane I. 1788, str. 75 in II. 1788, str. 135.

pokopališče. Iz strahu pred njo se je piranski podestat, takoj po prejemu soglasja, umaknil v Benetke. Soglasje so podestatu potem še podaljšali.

Kuga v Miljah je pomorila pol prebivalcev, pokopavali so jih kar v veliko jamo pri cerkvi sv. Ivana izven mesta.² Na miljskem grbu iz leta 1348 je napis, da je kuga, šiba božja, udarila "universum orbem" (vesoljni svet). Največjo epidemijo kuge leta 1348 omenja G. Boccaccio (1313-1375) v Dekameronu. Med velikimi epidemijami so množično umirali ljudje, z njimi pa so propadala cvetoča mesta. V doževih "Commissionih" iz leta 1375 beremo tudi tole: "Za vso Istro moremo reči, da je opustošena".

V Piranu in Izoli so ljudje obolevali manj kot v Kopru. Najboljša obramba pred kugo je bila stroga kontrola. Na zahtevo zdravstvenih uradov v Benetkah so ladje s kužnimi bolniki morale imeti izobešene rumene zastave. Pristajati niso smele, strogi pa so bili tudi ukrepi za dovoz hrane in vode. Posebna milica je preprečevala pristajanje sumljivih ladij.

V Kopru ni bilo kuge od 1361 do 1449. Ko so Benetke postale gospodar zahodnoistrske obale in velikega dela zaledja, so zgradile prometne poti s Kranjsko in Hrvaško Istro. Koprška luka, varna pred burjo, pirati in sovražniki, je postala trgovsko in vojaško pristanišče. ki je s pomorskim prometom povezovala severozahodno Istro z Benetkami in Levanto. Politično-upravno in trgovsko je postal Koper glavno mesto Istre, pod seboj je imel 42 vasi in naselij, od teh 12 z utrdбами. V vseh obalnih mestih pa tudi v zaledju mest je prišlo do gospodarskega razcveta. Po 200 do 300 tovornikov je vsak dan tovorilo v Istro moko, sir, les, železnine, v Istri pa so kupovali vino, olje, sol itn. Leta 1463 so Benetke, z mirovno pogodbo s Habsburžani oz. Trstom, za daljšo dobo preusmerile trgovino in promet zopet na Koper in Benetke. Koper je pozabil na rušenja in vojno. Bogatost je bila vidna v novih palačah, hišah, cerkvah, samostanih itn. Mlajše redovne družbe (serviti, minoriti, tretjeredniki itn.) so ustanovljale samostane v zdravih, bogatih in veselih krajih. Skrbele so za reveže in iskale mirno življenje. Vsestranski razcvet Slovenske Istre so prekinile kuge (1449, 1457, 1468, 1554 in 1573), ki so bile največje katastrofe ljudstev. Zaradi kug so beneški podestati zapuščali svoje komune. Milje so zapustili leta 1420 Vittore Duodo, leta 1424 Andrea Marcello, 31. marca 1446 pa podestat neznanega imena.

Leta 1468 je izbruhnila kuga v Kopru, leta 1476 pa silovita v Piranu. Do srede 16. stol. sta bili v Kopru in okolici še dve kugi. Leta 1486 se je iz Benetk širila najprej v Koper, nato pa tudi v Milje. Med kugo v koprski okolici je Trst 24. 9. 1525 meščanom prepovedal, da bi odšli k mlinom ob reki Rižani. Dve leti potem je kuga razsajala po celi Istri. Raslo je število neobljudenih hiš in neobdelanih njiv.

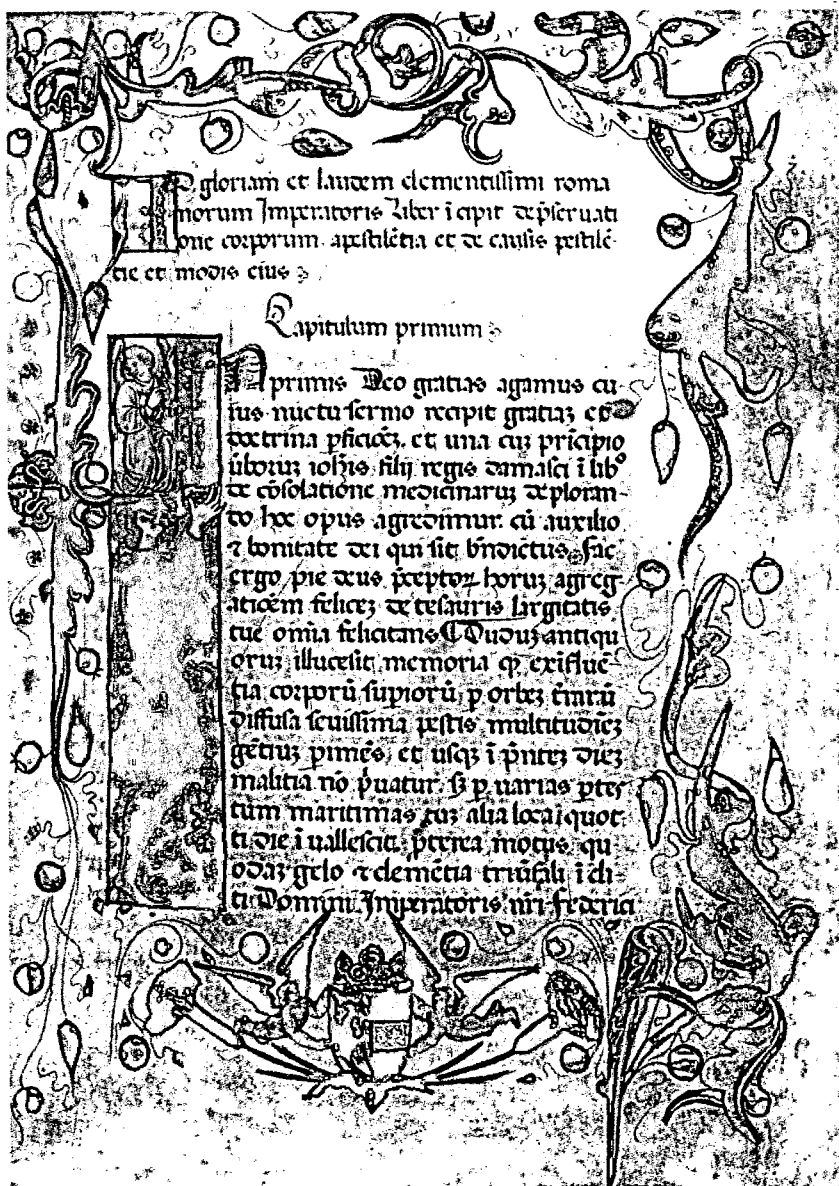
Leta 1554 se je kuga ponovno zanesla iz Benetk v Koper. Z dovoljenjem koprškega podestata in kapitana je zdravnik Leandro Zarotti zapustil Koper z izgovorom, da ni zdravnik za kuge (per non esser medico di ghiandussa). Med to kugo je število Koprčanov padlo od 6.000 na 2.300; kuga se je razširila tudi v Milje, kjer je trajala 8 mesecev. Po ponovni kugi v Kopru leta 1556 je bila v letih 1557-1558 epidemija kuge v Piranu, ki je pomorila dve tretjini prebivalstva. Na to kugo spominja tudi Tintorettova slika, eno najdragocenejših slikarskih platen v Piranu. Ponovno je razsajala kuga v Kopru leta 1573, ko se je razširila tudi na podeželje.

Med leti 1505 in 1632 je v Izoli morila kar 16-krat, strahotne pa so bile kuge v letih 1527, 1553, 1594-1595, 1630-1631. Skoraj polovico prebivalstva Izole je pobrala kuga v letih 1594-95. Od 3.000 ljudi s 500 ognjišči, kolikor jih navaja G. Thamar leta 1581, jih je leta 1595 ostalo pri življenju le 1.490.³ Kuga v Izoli leta 1577 se ni razširila v Koper, in to po zaslugi ukrepov izolske komune.

Po kugi leta 1573 se je Koper s slovensko okolico hitro opomogel. Leta 1627 se je število prebivalcev v mestu dvignilo na 5.000, v okolici pa na 4.000. Zadnja kuga v Kopru je bila v letih 1630-1632; zanesla naj bi jo beneška galeja. Prvi je umrl zaradi kuge 11. 9. 1630, zadnji pa sredi oktobra 1632. Koper je imel tedaj 11 kontrad, zadnja od njih, Lazaretto, je bila tri milje od mesta. V mestu je kuga pobrala 1.927, v slovenski koprski okolici pa okoli 3.000 ljudi. Število Koprčanov je padlo na 1.800. Mrliče so pokopavali na pokopališčih v mestu, največ pa v

² Adriano M. Sancin, *Muggia e la peste*, Borgolano, nuove pagine muggiesane 1983, leto 4, št. 4, str. 7-13.

³ Bernardo Schiavuzzi, *Cenni storici, Atti e Memorie* zv. 18 (1902), str. 91.

Naslovna stran kodeksa Johannes de Albertis, De preservatione corporis a pestilentia (1470)

Semedeli, kjer je danes Marijina cerkev, pri bolnišnici Lazaretto na odprtem delu kontrade Ariolo in pri izviru reke Rižane, kjer je danes Marijina cerkev. S strogimi varnostnimi ukrepi so preprečili, da bi se kuga razširila v Izolo in Piran.⁴

Kugo v Kopru opisuje koprski podestat Fabio Fini kot beg meščanov, nepokopane mrličē, pomanjkanje zdravnikov itn. Tedaj so namestili nove zdravnike, ker so prejšnji vsi pomrli. Po kugi je cerkev pospešeno gradila nove cerkve in jih posvečala zaščitnikom proti kugi (cerkve sv. Roka, sv. Boštjana, sv. Antona Puščavnika, cerkev in samostan sv. Marte v Kopru, Marijini cerkvi v Semedeli in pri izviru Rižane itn.). V Izoli so pred glavnim vhodom v mesto in na

⁴ Raineri Mario Cossar, L'epidemia di peste bubbonica a Capodistria. Arch. tr. leto 1928, str. 180-190. A. M. Sancin, Muggia, str. 9. B. Schiavuzzi, Le epidemie di peste bubbonica in Istria, AeM. zv. 4, str. 423-447.

območju pristanišča zgradili cerkvi, posvečeni sv. Roku in sv. Antonu Puščavniku; cerkev sv. Antona Puščavnika je bila zgrajena tudi v Kortah.

Na freskah v hrastoveljski cerkvi, ki jih je Janez iz Kastva naslikal leta 1490, so številni napisi, ki predstavljajo pomembno zgodovinsko gradivo. Na obleki sv. Petra v glavni apsidi je napis v italijanskem jeziku: Vi, ki ste živi, ne pozabite na šibo božjo, na hudo kugo, ki je pobrala mnogo ljudi v mestu Kopru in na polovici njegovega teritorija.⁵

Po kugi je beneški senat dovolil Kopru prirejati še en semenj. Koprčani so se kmalu opomogli. Vsako jutro je do 1.500 meščanov odhajalo na polja in se v mraku vračalo. Obdelano polje je po dolgem počitku bogato rodilo. Gospodarskemu razvoju je sledil razcvet kulture. Vodnjak na današnjem Prešernovem trgu v Kopru je dal izklesati leta 1666 podestat Lorenzo da Ponte. Sanitetni providurji v obalnih mestih so imeli posebna pooblastila za uvajanje zaščitnih ukrepov. Koprski podestat jih je izdal 27. 10. 1710 in 1. 2. 1712. Na mejah proti deželam, kjer je razsajala kuga, so s posadkami črne vojske (cernide) razporejali sanitarne kordone (pas vojaških straž). Mesta so gradila vodovodne rezervoarje, piranski npr. je iz leta 1770 (arhitekt Simonone Battistella).⁶

Benetke so budno spremljale vse pojave kug v Sredozemlju, zlasti na ladjah. Iz Aleksandrije, kjer je divjala kuga, je 1. 1701 odplula ladja z 200 mornarji. Po prihodu v Tunis so 40 mornarjev, umrlih od kuge, vrgli v morje. Pol posadke je izgubila zaradi kuge francoska ladja med Latakijo, kjer je divjala kuga, in Ciprom. Med navedbami je tudi primer kapetana Vukića iz Dubrovnika, ki je 25. 10. 1784 odplul v Tripoli, prvega novembra pa je vrgel v morje pet potnikov umrlih zaradi kuge.⁷

Zdravniki

Znana je vrsta koprskih zdravnikov, ki so delali od Benvenuta leta 1310 dalje. Koprčan Pietro Clerigino je bil zdravnik leta 1357. Ta družina je dala sredi 15. stol. vrsto slikarjev. Freske enega od teh so danes ohranjene v Kopru in Oprtalju. Po uporih sredi 14. stoletja so bili zdravstveno osebje v Kopru zdravnik in kirurg, pisar, ki je obveščal Benetke o zdravstvenih razmerah, in dva providurja (kontrolorja), ki sta skrbela za zdravstvo na kopnem in na morju. Zdravnike in kirurge so postavljale Benetke in jih plačevale s sredstvi, ki so jih utrgale komunam. Z odredbo z dne 8. 11. 1452 je dož Francesco Foscari prepustil to pravico koprskemu komunskemu svetu. Leta 1461 sta nastopila službo v Kopru zdravnik dr. Panfilo Gastaldi in dr. Antonio Pianella. P. Gastaldi se je odlikoval tudi kot tiskar. Kot Guttenbergov predhodnik naj bi bil tiskal s premičnimi črkami.

Kuge, imenovali so jih tudi "febbri pestilenzi", so opisovali mnogi zdravniki. Kirurg Guy de Chauliac je leta 1348 ugotovil pljučno kugo, ki je prevladovala, in bubonsko. Pri pljučni so imeli bolniki krvavitve iz ust in nosu in smrdljiv gnojni izdah. Umrli so tretji oz. četrti dan. Pri bubonski kugi z gnojnimi bolečimi otekljami je bolnik umrl po nekaj tednih. Opise kug imajo tudi Gabriele de Mussi (1346) ter bizantinska zgodovinarja Kantakuzen in Nikofor, ki sta opisala kugo v Carigradu leta 1347. Proti koncu 14. stol. je večina piscev imela kugo za nalezljivo bolezen z neznanimi povzročitelji. Kužne tvore so zdravili s figovimi in arašidovimi obliži, pa tudi s puščanjem krvi.

Med svetovnimi medicinskimi opisi kug je tudi kodeks o kugi, ki ga je okoli leta 1470 napisal koprski zdravnik Johannes de Albertis (Giovanni Alberti). Dunajska biblioteka hrani dva njegova kodeksa št. 2317 n 2c, 34b in št. 2456. Delo ima naslov *De preservatione corporis a pestilentia*. Kot povzročitelje kuge navaja slab zrak, nezdravo hrano in pijačo ter razrvan način življenja. Povzročitelja kuge je videl zlasti v levem srčnem prekatu. Do smrti je prišlo zaradi gnitja krvi v pljučih in v srcu itn. Sledijo še napotki za obrambo pred kugo: izolacija bolnikov, beg iz okuženih krajev itn. Kodeks ima 47 pergamentnih listov in ga je opremil odličen

⁵ Ho voi Videnti Ricordate del Flagiel Del Malle Contagio/nel/la Cita giustino politano con Metta Del suo Distreto con perdition di Molta gente.

⁶ B. Schiavuzzi, *La Malaria in Istria, ricerche sulle cause che l' hanno prodotta e che la mantengono*. AeM, zv. 5, fasc. 3-4, str. 450.

⁷ AST (Archivio dello Stato, Trieste/Trst), Governo, AP, fasc. 50. C. k. pomorski sanitetni magistrat v Benetkah, informacije Arrigionija z dne 31. 3. 1845.

Obleka in maska zdravnikov in kirurgov v 17. stoletju za obrambo pred kugo. V nos so vlagali dišeča zelišča

miniaturist. Bogato je okrašena naslovna stran z besedilom v sredini in grbom cesarja Friderika III.⁸

Zaradi pogostih kug so mesta Koper, Izola in Piran na zahtevo beneškega senata morala imeti zdravnika. Toda strokovno najbolj usposobljeni koprski zdravniki so bili prepričani, da se je pred kugo mogoče rešiti le z begom. Že omenjeni dr. Leandro Zarotto, ki je bil učen zdravnik, je med kugo v Kopru leta 1554 prepustil bolnike usodi, sam pa odšel v Benetke z izgovorom, da so ga nastavili za pomoč bolnim v normalnih razmerah. Svoje ime si je dal vklesati v vratni okvir taborskega obzidja v Hrastovljah, potem ko je fevdalne pravice v Hrastovljah kupil od grajske gospode v Podgradu (Neuhaus). V Koper se je vrnil šele 21. 2. 1555. Leta 1578 so bile v Kopru zdravstvene razmere bolj slabe kot dobre. V bojazni pred kugo je bil ustanovljen komunski sanitetni svet (Urad providurjev) z nalogo, da skrbi za zdravstvo. Član tega sveta je bil tudi takratni koprski zdravnik Giuseppe Ovettero iz Chiogge. Slavni koprski zdravnik Santorio Santorio se je rodil v Kopru leta 1561. Po končani medicini v Padovi je odšel za kraljevega zdravnika na Poljsko. S 40 leti se je vrnil v Benetke. Od leta 1611 do 1624 je bil profesor medicine na padovanski univerzi. Napisal je več medicinskih knjig. Njegovo najboljše delo *De statica medicina* je doživelo na desetine ponatisov. Za kugo ni poznal zdravila, beg iz kužnih krajev je bila zanj edina rešitev. Umril je leta 1636.

Komuna Izola je plačevala zdravnika in "kirurga". Plačana kirurga (chirurgo salariato) sta bila Babtista Forlano (1542) in Jacobo de Montefalcono (1568). Konec 16. stoletja je prišel v Izolo za plačanega kirurga neki Contesini iz Portogruara. Enak poklic je v Izoli opravljal njegov sin. Družina Contesini se je v Izoli odlično uveljavila, njeni člani so tu zasedali najvidnejša mesta. Leta 1578 je Veliki svet zdravstveno službo poveril trem osebam. Do njene organizacije sta administracijo opravljala podestat in njegov pisar, ki sta izdajala potrdila Izolanom in vsem, ki so potovali skozi Izolo. Šele z ustanovitvijo zdravstvene službe je dobila Izola tudi pristaniške in luške pravice. Vabila je zdravnike, komuna pa je štipendirala ljudi, ki so se pripravljali za poklic zdravnika ali kirurga. Leta 1581 je po G. Tamarju deloval v Izoli Livio Rezzonico, odličen zdravnik iz Coma.

Bolnišnice in lazareti

V dobi avtonomije, ki si jo je Koper priboril med zagrizeno borbo Benetk z oglejskimi patriarhi in goriškimi grofi, zasledimo v Kopru tudi prve začetke bolnišnice. Mesto je dobilo hospic sv. Basa pravzaprav, ker se je z enim krilom naslanjal na cerkev sv. Basa. Podobna

⁸ A. M. Sancin, Iohannes de Albertis, *De perseveratione corporis a pestilentia Justinopolis sec. XV.* Zdravstveni vestnik 1953, št. 10, str. 515-524. Stojan Plesničar, *Kuga v Istri.* Zdravstveni vestnik 1962, št. 8, str. 345-350.

hospica sta bila tudi v Izoli in pri prehodu čez reko Rižano. Sprva so bili hospici ustanove socialnega skrbstva za romarje, berače, bili so pribežališča ubogih, bolnih, lačnih, ki so se prebijali skozi življenje v bajtah ali na cesti. Hospice so ustanovljali iz gostinskih hiš oz. komend templarjev.

Bolnišnico v pravem smislu besede je dobil Koper v začetku 14. stoletja, ko je bil že na daleč poznan. Pesnik Petrarka je npr. povabil Boccaccia, naj ubeži izpuhtinam beneških lagun in se za nekaj časa preseli v Koper, ki ima odlično podnebje. Bolnišnico sv. Marka v Kopru je neki Marko iz Trevisa ustanovil leta 1323 oz. 1326 v hišah Antolfa Grampe. V dokumentu se omenja bolnišnica s pripadajočo cerkvijo sv. Marka v pristanišču Zubenaga pod današnjim Belvederjem.⁹ Po letu 1389 je Veliki svet s tajnim glasovanjem in s pristankom koprskega škofa imenoval za upravnika bolnišnice "priorja" in mu določil plačo. Način njegove izvolitve je podan v koprskem statutu iz leta 1420.¹⁰ Vse to je potrdila doževa odredba iz leta 1434. Ko so Benetke postale gospodar zahodnoistrske obale in velikega dela zaledja, so naraščali tudi dohodki bolnišnice. Leta 1440 je njen kapital znašal prek 1.000 dukatov. Lastnik neke "botege" je moral dajati bolnišnici četrtno dobička. Bolnišnica se je preimenovala in dobila ime po svojem zaščitniku Nazariju. Vest o bolnišnici sv. Basa v Kopru je iz leta 1454.

Z odobritvijo beneškega senata z dne 26. 4. 1554 so bolnišnico sv. Nazarija združili z zelo bogato bolnišnico bratovščine sv. Antona, ki je z dohodki od zakupnin posestev in hiš vzdrževala lastno bolnišnico za reveže in uboge (la casa ospitale dei poveri). Naslednje leto je nova bolnišnica prevzela v oskrbo zavetišče za nepreskrbljene.

Ko so se v Kopru leta 1578 bali izbruha kuge, je bil ustanovljen poseben kontrolni urad za zdravstvo, katerega člani so bili providurji. Koper je imel v začetku 16. stoletja tudi lekarni "Al Gallo", in "Alla Stella", ki sta bili last družin Carreris in Fanzago.¹¹

Za bolnišnico (hospedale) oz. dom onemoglih (domus pauperum) je v Izoli skrbel upravni odbor Bratovščine sv. zakramenta. Bolnišnice so se z darovi spominjali mnogi testatorji (oporočniki).

Leta 1377 je izšel v Dubrovniku dekret o zapori prometa in trgovine s kužnimi kraji. Uvedli so karanteno in ustanovili lazaret. Protikužni lazaret v Milanu je bil ustanovljen leta 1422, v Benetkah pa je senat 28. 8. 1423 ustanovil bolnišnico za kužne bolnike na otoku sv. Marije iz Nazareta. Izolacijska mesta za kužne bolnike so dobila ime lazaret po otoku pri Benetkah.

V Benetkah je bil leta 1485 ustanovljen mestni sanitetni svet (Provveditori e sopraprovveditori alla sanità). Zaradi pogostih kug je imel velika pooblastila. Nadziral je lazarete, čiščenje cest, skrbel za zdravo pitno vodo itn. Beneški podestati v istrskih mestih so temu svetu pošiljali poročila o kužnih krajih in kužnih nevarnostih.

Na mejah okuženih krajev so razmestili oddelke črne vojske in ustanovili nekake sanitarne kordone. Komuna Dekani je imela zaščitna oddelka črne vojske pri Rožarju in v Predloki. Mesta so imela posebne straže pri mestnih vratih in v pristaniščih; na morju so opravljale to službo vojne ladje. Vsem, ki so prišli iz kužnih krajev in se brez podestatovega dovoljenja približali mestu, je grozil zapor do šestih mesecev. Ukrepi proti kugi so zahtevali ogromne materialne izdatke: požigali so imetje in hiše kužnih bolnikov, bolnike vozili v bolnišnice, svojce v lazarete, osebe in tovor v karantene. Za izolacijo kužnih bolnikov je imela koprška komuna med kugo v letih 1630-1632 svoj lazaret tri milje daleč od mesta na odprtem delu kontrade Ariol.

V izpraznjene hiše je nastanila sumljive ljudi in jih razdelila v skupine:

- sumljivi,
- člani, ki so imeli v družini kužnega bolnika, in
- tisti, ki so imeli stik s kužnimi bolniki.

Mrliče so pokopavali v lazaretu.

⁹ Arhivski fond Senato misti, AeM, zv. 4, str. 137.

¹⁰ De electione Prioris Hospitalis Sancti Marci et eiusdem Procuratorum.

¹¹ B. Schiavuzzi, La malaria, str. 427. P. Kandler, CDI, leto 1262. B. Benussi, Lo statuto, AeM, zv. 8, str. 381 itn. AeM, zv. 4, str. 137, Senato Misti. AeM, zv. 7, str. 223. Senato Mare. Porta orientale 1857, str. 106

Po kugah so Koprčani vabili nove priseljence in jim obljubljali petletno oprostitev plačevanja davkov. Komuna Izola je po eni od kug ponujala novim priseljencem izpraznjeni območji pri Kaštelirju na meji proti Piranu.¹²

Higiiena

Po statutih so istrske komune izpolnjevale higienske in druge ukrepe proti širjenju nalezljivih bolezní. Pokopališča so urejali daleč od naseljenih krajev. Prenehali so s pokopavanjem v cerkvenih grobnicah.

Po komunskih statutih so morali meščani čistiti ulice, trge itn., odpadke pa odnašati na odrejena mesta. Posebno so skrbeli za zdravo pitno vodo. Koper je npr. v letih 1391 in 1393 obnavljal postavitve lesenih žlebov na stojalih, po katerih je živa voda pritekala iz doline Olma v Koper ("conductus et gurnas solitas que deferebant aquam fontis"). Ta vodovod, ki je deloval do leta 1898, je podestat in kapitan Nicolo Grimani leta 1613 opisal kot čudovito umetnijo (mirabile artificio). V mestu je bil leta 1485 zgrajen velik vodnjak na trgu Brolo, leta 1563 pa je enajst koprskih kontrad dobilo svoje vodnjake.¹³ Statuti so zahtevali čistočo v stanovanjih ter gradnjo hlevov daleč od bivališč.

Pod avstrijsko zasedbo

Avstrijski cesar Karel VI. je 2. 6. 1717 s patentom proglasil svobodno plovo in zagrozil s kaznimi vsem tistim, ki bi delali težave ladjam njegovih podložnikov. Trst in Reko je 18. 3. 1719 razglasil za svobodni luki in ju s cestami povezal z notranjimi deželami. Z naredbami je uredil blagovni promet, carino, trgovsko sodstvo, luške službe in zdravstveno službo. Prvi lazaret, ustanovljen leta 1730, je po njem dobil ime S. Carlo. Pomorsko politiko je nadaljevala cesarica Marija Terezija (1740-1780). Sprejela je predpise glede pristajanja ladij, glede luških in zdravstvenih naprav in glede pristojbin, ki so jih ladje morale plačevati. Pospesovala je tudi izgradnjo ladij. Leta 1769 je dobil Trst še en lazaret S. Teresa.¹⁴

Razne bolezni in epidemije so konec 18. in v začetku 19. stol. prekinjale enakomerno rast prebivalstva. V 6 letih od 1784 do 1790 je število Istranov padlo za približno 11.000 oseb, v letih 1802-1803 pa kar za 4.000.¹⁵

Po izbruhu ameriške mrzlice (rumena mrzlica, Febbre americana, das amerikanische Fieber) v Evropi leta 1780 je avstrijski cesar osnoval c. k. Dvorno komisijo za saniteto, ki je izvajala vse potrebne ukrepe, da bi se mrzlica ne zanesla tudi v Avstrijo. 26. 2. 1805 je izdala odlok o zdravniški kontroli, preprečevanju infekcij, začasnih bolnišnicah, informiranju pristojnih organov ob izbruhu nalezljivih bolezní, nadzoru nad kontumacijami vojnih ladij, o nadzoru nad ribiči, sanitarnimi kordoni na suhem in na morju itn. Določene so bile kazni, tudi do dvajset let ječe, za prekrške iz koristoljubja.

V instrukcijah tržaškega gubernija leta 1815 so našteje naloge "protomedikusa", ki je moral ob izbruhu epidemije na krajih samih izpeljati potrebne ukrepe za zadušitev nalezljivih bolezní. V hudih primerih je z okrožnicami izdajal navodila sanitetnemu osebju, s poročili pa obveščal nadrejene organe.¹⁶ 30. 5. 1814 je bila beneška Istra vključena v Tržaško okrožje. Z reorganizacijo 28. 5. 1825 je bilo ustanovljeno, kot del Tržaškega gubernija, Istrsko okrožje s sedežem v Pazinu, razdeljeno med drugimi tudi na okrajne komisariate Koper, Piran in Buzet. V sestavu okrajnega komisariata Koper so bile tudi glavne občine Koper, Izola, Piran.

¹² A. M. Sancin, Muggia e la peste. B. Schiavuzzi, Le epidemie di peste, str. 423-446. Cossar, L' epidemie, Arch. tr. 1928. str. 180-190. B. Schiavuzzi, Le istituzioni sanitarie, AeM, zv. 8, fasc. 3-4, str. 405. Stojan Plesničar, Kuga v Istri.

¹³ AeM, zv. 5, str. 277, Senato Misti, podatek z dne 2. 10. 1391. B. Schiavuzzi, Le istituzioni, str. 394 in sl. G. Caprin, Istria nobilissima, str. 255-256.

¹⁴ S. Rutar, Samosvoje mesto Trst in Mejna grofija Istra. Ljubljana 1896, str. 111.

¹⁵ Ivan Erceg, Struktura stanovništva i njegova zdravstvena zaštita potkraj 18. i početkom 19. st. u bivšoj Mletačkoj Istri. Vjesnik HAR i Pazina, zv. 27, leto 1986, str. 35-50.

¹⁶ AST, Governo, AP, 1814-1849, fasc. 24, mapa 4/2-1, instrukcija; fasc. 22, mapa 4/5.

Pomorska saniteta

Podobno kot v Benetkah, Zadru in na Reki je Avstrija osnovala leta 1825 Pomorsko saniteto za Primorje tudi v Trstu. V njenem sestavu so bili v Istrskem okrožju *okrajne deputacije in poslanci* v Piranu, Rovinju, Koprju, Umagu itn., uradne deputacije pa v Miljah, Izoli itn. Izola je imela v pristanišču zdravstveni urad, ki je bil podrejen pristaniškemu glavarstvu v Trstu, omenja se 9. 6. 1852 tudi Pristaniška sanitarna pomorska agencija. V Portorožu in Savudriji sta bili ekspozituri z orožniki. Pomorska sanitetna policija je zbirala vesti o nalezljivih boleznih v Levanti. Osebe, ki so prišle iz Levante, je pošiljala v lazaret S. Carlo, v novi lazaret S. Teresa pa osebe s potrdilom, da so že bile v kontumacu.¹⁷ Od marca 1843 do julija 1845 je imela v treh lazaretih v kontumacu 3.488 ladij, za ladijski tovor pa so skrbeli trije zavodi.¹⁸ Zaradi novega pristanišča in nove železniške postaje so 19. 3. 1859 lazaret S. Teresa preselili v Istro v Zaliv sv. Jerneja med Tanki in Debeli rtič. Ob vходу sta bila dva napisa. Prvi je spominjal na ustanovitev lazareta S. Teresa leta 1768 v Trstu in se glasi:

MARIA THERESIA
 PIA.FELIX.AUGUSTA.MATER.PATRIAE
 URBE.TERGESTINA
 AEDIFICIIS.PONTIBUS.PLATEIS.AUCTA
 PORTU
 AD.NAVIUM.SECURITATEM.MOLE.INSTRUCTO
 HAS.AEDES
 NE.QUID.OMMERCIORUM.DETRIMENTUM.OBESSET
 IN.PUB.SALUTIS.TUTELAM
 ET.MERCATORUM.COMMODUM
 FIERL.IUSSIT
 AETERNUM.AUG.PROVIDENTIAE.MONUMENTUM
 A.MDCCLXVIII

* * *

Marija Terezija je dala zgraditi lazaret za razvoj pomorskega prometa. Druga napisna plošča pa omenja ustanovitev oz. preselitev lazareta v Zaliv sv. Jerneja 19. 3. 1869. Ta lazaret je imel čisti in umazani del. V umazanem delu so bili: hiša za kontumacijo, del za govorce, pralnica, dezinfekcijski prostori, magacin za očiščeni del tovara, hlevi, bolnišnica, bazen za dezinfekcijo živali, pokopališče itn.¹⁹ V Avstriji in do 1797 Benetkah so še vedno beležili primere kuge v Orientu in Levanti. Od leta 1784 do 22. 9. 1837 pa je bilo na ladjah zabeleženih več kot deset primerov kuge, primeri kuge pa so bili tudi po tem datumu.

Dunaj je z dopisom z dne 20. 6. 1845 (c. k. Dvorna sanitetna komisija) naštel izbruhe orientalske kuge, podal znanstvene rezultate o kontumacijah in o rezultatih obveščal pristojne sanitetne zavode.²⁰

Malarija

Mnogo žrtev so utrpeli istrski Slovenci tudi zaradi malarije, ki se je iz beneških lagun verjetno sredi 9. stol. razširila tudi v Istro. Zamočvirjena koprška laguna, v katero so se stekale vode Rižane in Badaševice, je postajala vedno bolj malarična zlasti okoli Levjega gradu (Castel Leone) in kontrad od glavnega vhoda v mesto proti severovzhodu. Izsuševanja niso dosti pomagala.²¹ Beneški senat je 27. 7. 1374 zahteval od istrskih podestatov, da vsako leto teden po

¹⁷ AST, Il Governo, AP, fasc. 20, mapa 4/5-1, dunajski dopis z dne 30. 5. 1825, poročilo c. k. gubernija za Primorsko z dne 19. 2. 1826 poslan dvorni pisarni; fasc. 42, mapa 4/7-1 (1841); fasc. 45, mapa 4/7-3.

¹⁸ AST, Il Governo, AP, fasc. 50, mapa 4/1-1.

¹⁹ A. M. Sancin, Muggia, str. 10. AST, Luogotenenza 1850-1906, AP, fasc. 55, mapa 5/4-4, dopis borzne delegacije c. k. namestništva z dne 20. 7. 1861; fasc. 59, mapa 5/4.

²⁰ AST, Il Governo 1814-1849, AP, fasc. 50, mapa 4/7-5, c. k. Pomorski sanitetni magistrat v Benetkah, Informacije Arrigonija z dne 31. 3. 1845, fasc. 50, mapa 4/5-1, dopis Dunaja tržaškemu guvernerju z dne 20. 6. 1845.

²¹ B. Schiavuzzi, La Malaria, str. 306-419.

veliki noči izkopljejo jarke v solinah in jarek v močvirju okoli Levjega gradu, da omogočijo dostop z barko. Dož Francesco Fossari je leta 1424 ukazal poglobitev morja okoli gradu, dož Vendramin pa je za ta dela zadolžil leta 1477 mesto in okoliške vasi. V 16. stol. je močvirje pri Kopru postajalo vse večje, zamočvirjena okolica pa vedno bolj malarična.²² Vzrok za epidemijo malarije leta 1511 je videl koprski škof Paolo Naldini v zadušljivem zraku, do katerega je prišlo zaradi izsuševanja močvirja na eni in nasipavanja ceste med mestom in Levjim gradom na drugi strani.²³

Avgusta in septembra 1588 se je malarija v Kopru razširila zlasti na zamočvirjenem jugovzhodnem delu mesta, ki je postal leglo komarjev in s tem tudi žarišče malarije. Umrlo je nad 300 žena in otrok.²⁴ V Kortah je bila močna endemična malarija od 29. 8. do 27. 10. 1864. Od 469 krajanov jih je zbolelo 179. Velike epidemije malarije so bile v letih 1871-1888 7 krat.²⁵ Proti veneričnim boleznim navajajo istrski statuti odloke za zadušitev prostitucije.²⁶

Kolera

Po cesarjevem ukazu z dne 6. 7. 1831 je bila ustanovljena Deželna sanitetna komisija tudi v Trstu (Provinzial Sanitäts Commission) na čelu z deželnim guvernerjem (Alphons Gabriel von Porcia) z nalogo, da izpolni ukaze in navodila pristojnih oblastnih organov od cesarja navzdol. Vesti o epidemijah so morali časopisi objavljati v deželnih jezikih.²⁷

O zaščitnih ukrepih proti širjenju kolere je cesar obvestil guvernerja Avstrijskega primorja. Prebežniki iz okuženih krajev so bili po prehodu sanitetnega kordona ali priprti ali pa obsojeni na smrt.²⁸ V Izoli so zgradili barake ter poklicali vojsko, da je deset dni stražila vhode in izhode iz mesta.

Leta 1832 so za izbruh kolere predvideli pokrivanje stroškov, zbiranje prostovoljnih prispevkov, zdravljenje bolnikov s kolero v bolnišnicah in podobno. Tržaški magistrat je izdal pravilnik o dezinfekciji oblek, perila itn. bolnikov s kolero. Izšel je tudi odlok o prodajah oblačil bolnikov s kolero.²⁹

Ko se je epidemija tako imenovane azijske kolere pojavila v Trstu in Istri, so Anton Rupnik iz Trsta, neki Lorenzutti itd. priporočali razna zdravila proti koleri.³⁰ Strahotne kolere so bile v letih 1836, 1849, 1855, 1866 in 1886.³¹

Organizator boja proti koleri je bil v Slovenski Istri tudi Slovenec dr. Konstantin Schrott.³²

Istrski okrožni urad je 16. 3. 1849 razposlal predpise o postopkih pri epidemijah nasploh in pri epidemiji kolere (Vorschrift über das bei Epidemien überhaupt und bei der Cholera-Epidemie zu beobachtende Verfahren) v italijanskem, slovenskem in hrvaškem jeziku.³³ Med znaki kolere so navedli slabo razpoloženje, glavobol, do zdravnikovega obiska pa priporočili, naj bolniki pijejo le vroč čaj.

²² B. Schiavuzzi, La Malaria, str. 403 in sl.

²³ Stojan Plesničar, Kuga v Istri.

²⁴ Dož Pasquale Cicogna, odredba z dne 22. 11. 1588. Koprski statut str. 191

²⁵ B. Schiavuzzi, La Malaria, str. 319-472.

²⁶ B. Schiavuzzi, Le istituzioni. AeM, zv. 8, fasc. 3-4, str. 394 in sl.

²⁷ AST, Il Governo, AP, fasc. 30, mapa 4/5-1, objava guvernerja št. 1162/P in dopis avstr. vlade št. 3792/Ch z dne 11. 10. 1831.

²⁸ AST, Il Governo, AP, fasc. 32, mapa 4/5-1. Dopis avstr. cesarja guvernerju z dne 30. 12. 1831.

²⁹ AST, Il Governo, AG, fasc. 596, seja gubernijskega sanitetnega sveta.

³⁰ AST, Il Governo, AG, fasc. 617, mapa 7. Poročila gubernijskega sanitetnega sveta.

³¹ B. Schiavuzzi, La Malaria, str. 453.

³² Po Primorskem slovenskem biografskem leksikonu je po končani gimnaziji v Ljubljani končal medicino na Dunaju in l. 1835 promoviral z disertacijo De chlorosi. Služboval je kot občinski zdravnik v Velikem Lošnju, v Kopru do l. 1845 kot občinski in kaznilniški zdravnik. 7 let je bil istrski okrožni zdravnik, od leta 1851 do 1854 je bil okrožni zdravstveni svetnik Istre, kot okrožni zdravnik pa je služboval tudi v Pazinu. Leta 1861 je bil na Kranjskem. Bil je tudi predsednik Zdravniškega bralnega društva v Ljubljani, ki se je po letu dni preimenovalo v Društvo zdravnikov na Kranjskem. Po odhodu v Trst l. 1862 ga je Društvo imenovalo za svojega častnega člana. V Trstu je imel več predavanj, med njimi tudi o koleri. Umrlo je v Trstu.

³³ AST, Il Governo, AG, fasc. 651, mapa 7.

Bolnišnice in zdravstveno osebje

V pripravah na epidemijo kolere je Istrsko okrožje skrbelo za ustrezne bolniške prostore, sanitetno osebje in pokopališča. V Piranu je bila pripravljena bolnišnica z dvema dvoranama. Za bolnišnico v Izoli je leta 1850 še vedno skrbela Bratovščina sv. zakramenta.³⁴ Težje primere obolenj je izolska bolnišnica pošiljala v koprsko, piransko ali tržaško bolnišnico.

V Kopru sta bili dve bolnišnici. Bolnišnica za nalezljive bolezni s 25 posteljami je bila urejena 24. 7. 1817.³⁵ Vojna bolnišnica je imela okrog 50 postelj. V koprskem okraju je bilo pet zdravnikov: okrožni zdravnik dr. Andreas Manzoni, občinski zdravnik, zdravnik bolnišnice dr. Belli, kaznilniški zdravnik dr. Andreas Vogel, dr. Ivan Malalan, v Miljah pa zdravnik dr. Melchior Mick.

V piranskem okraju je bil občinski zdravnik dr. Linder, zdravnik v bolnišnici dr. Tomasi, v umobolnici pa dr. Predonzani. Zdravniško službo so še opravljali 75-letni dr. Fonda in praktična zdravnik dr. Varini in Horaz dr. Colomban. V Izoli je bil občinski zdravnik dr. Peharc, praktični pa dr. Gustina. Ker je v obeh okrajih bilo prebivalstvo tudi slovensko, je večina zdravnikov poleg italijanščine in nemščine govorila tudi slovensko. Urejevalna dela so bila na pokopališčih v Izoli, Marezigah, pri Sv. Antonu, v Gabrovici, Gročani in na Pomjanu, v načrtu pa so bila tudi v Črnem Kalu in Krkavčah.³⁶

Jesen 1849 je bila kolera (ni bila azijska) v 520 krajih. Rzasajala je 100 dni. Od 1.303 obolelih jih je umrlo 565.³⁷ Na Koprskem so zdravniki delali noč in dan. V Dolino so poslali dr. Pristerja, ki pa je dobil pomočnika, ker ni znal slovenskega jezika. Konec oktobra 1849 je protomedikus dr. Vest poročal deželnemu predsedstvu o zdravstvenih razmerah na Koprskem. Pritožbe nad nedelavnostjo dr. I. Malalana je ovrgel z izjavo, da bolni zdravnik (diareja) ni mogel opravljati svojih dolžnosti. Za nego, ki so jo nudili bolnikom, se je 3. 6. 1850 zahvalil sanitetnemu osebju notranji minister Al. Bach.³⁸

Strahotne razmere je povzročila kolera leta 1855. Od 196.029 prebivalcev Istre jih je zbolelo 19.263, umrlo pa 6.724; od teh 2.690 moških, 2.706 žensk in 1.328 otrok.³⁹ Kolera je rzasajala zlasti v revnih občinah.

6. 10. 1873 je azijska kolera (morbo asiatico serpeggiante) rzasajala pri Sv. Antonu. Izbruhnila je v Pobegih 22. avgusta, se razširila do 18. 9. v Kavaliče, Truške in Turke. Skupaj je zbolelo nad 40 oseb, od katerih jih je umrlo okrog 15. Iz Trsta je bil poslan v Izolo neki Kossovatz z nalogo, da ugotovi pomorski promet in sanitetne razmere v pristanišču. Konec tega leta so glavne občine mejne profije Istre v pričakovanju nove kolere nastavljal zdravnike specialiste za borbo proti koleri.

V borbi proti koleri so v Slovenski Istri mnogo prispevali Johann Grubischa, kooperator v Kopru, Andrej Ulčnik, župnik v Šmarju, ki je kljub visoki starosti hudil od vasi do vasi, poučeval ljudi po zdravnikovih navodilih, in to ves čas epidemije, Leopold Čuk, župnik v Truškah, Ivan Skočir, župnik v Kubedu, izolski kanonik in župnik Johann Udine, Josip Princ, kaplan v Klanecu, Jernej Klemenčič, župnik v Loki, Evgen Vlach, kurator-učitelj v Piranu, Josip Šeme (Zeme), kaplan v Slivju, Josip Rupnik župnijski kooperator v Hrušici, Josip Teran, župnijski kooperator v Jelšanah. Kot prizadevni delavci v borbi proti koleri so navedeni Johann Torcello, orožnik v Podgradu, De Tacco, direktor civilne bolnišnice v Kopru, Johann Moratti, posestnik v Izoli, Alexandro Rotta, posestnik v Piranu, Andreas dr. Vogel, zdravnik v koprski kaznilnici, Franc Breisach, suplent koprške gimnazije, dr. Horaz Colomban, občinski zdravnik v Izoli.⁴¹

³⁴ B. Schiavuzzi. La Malaria.

³⁵ AST, Il Governo per il Litorale 1814-1849, AP, fasc. 533, protokol z dne 24. 7. 1817.

³⁶ AST, Il Governo, AP, fasc. 66, mapa 4/5-1, poročilo istrskega okrožja iz Pazina poslana guvernerju.

³⁷ AST, Il Luogotenenza, AP, fasc. 25. Poročilo c. k. namestništva notr. ministru z dne 30. 12. 1850.

³⁸ AST, Il Governo, AP, fasc. 66, mapa 4/2-1. Luogotenenza 1850-1906, AP, fasc. 5, mapa 5/4-2.

³⁹ AST, Luogotenenza, AP, fasc. 112, mapa 2/26-4. Poročilo c. k. namestništva z dne 3. 5. 1856.

⁴⁰ AST, Luogotenenza 1850-1906, AP, fasc. 326, mapa 2/47-2, poročilo Trsta istrskemu deželnemu odboru septembra 1873: fasc. 99, mapa 5/1-1, zakon o zdravstveni službi.

⁴¹ AST, Luogotenenza 1850-1906, AP, fasc. 31 (1856), mapa 5/4-2.

C. k. namestništvo je 17. 9. 1884 razposlalo zdravnikom, duhovnikom, orožnikom in financarjem italijanska in slovenska navodila za ukrepe proti grozeči koleri.⁴² Avstrija je pospešila priprave v miljskem lazaretu v Zalivu Sv. Jerneja. Urejeni so bili prostori za dezinfekcijo s paro.

V Trstu je divjala kolera od 30. septembra do konca novembra 1885. Od 83 obolelih jih je umrlo 60. V Miljah se je začela 28. oktobra in napadala zlasti dečke. Izbruhnila pa je 14.-16. novembra 1885 in zavzela epidemični značaj. Dezinfekcijo so opravljali v Žavljah in na Obali sv. Andreja. Navodila o uporabi klora je dal dr. Lion.

Po dunajskih direktivah so izvajali dezinfekcijske ukrepe na zbornih mestih. Na železniški postaji Divača npr. so izolirali bolnike s kolero in dezinficirali stranišča.⁴³

Da bi zaustavile prodor kolere iz Italije, so avstrijske oblasti izvajale zdravniške preglede, razkuženja potniške prtljage na železniških postajah in cestnih križiščih od 25. 12. 1885 do 3. 11. 1886 približno 50.000 potnikom. Zaustavljen je bil dovoz blaga iz okuženih krajev, sumljivim ljudem niso dovolili dostopa. Ukrepe pri pomorskem prometu so izvajali po pravilniku Pomorske sanitete. Ladje, ki so prihajale iz kužnih dežel, so morale čakati 10, v sumljivih primerih pa tudi do 20 dni na posebnih observacijskih mestih. Opravljeni so bili dezinfekcijski in zdravstveni pregledi. Obseg dela ilustrira samo podatek, da je prišlo leta 1886 v Trst 6.806 ladij.

Do množičnih obolenj je prišlo v Trstu 7. 6. 1886, naslednje dni pa po vseh deželah Avstrijskega primorja. Najvišji sanitetni svet v Avstriji je na iniciativo notranjega ministrstva izdal 5. 8. 1886 navodila za borbo proti koleri (Cholera Instruktion).

Vzroke smrti so ugotovljali z raztelesenji. Sanitetne komisije so prek zdravnikov nadzirale izvajanje higienskih ukrepov, povečale čiščenje trgov in ulic, gradile gnojšča in hleve daleč od stanovanj, uvedle sistematično čiščenje stranišč in postrile nadzor nad pitno vodo.

Za kolero je zbolelo v Istri 8.879 oseb, v koprskem glavarstvu pa 2.628. Med epidemijo julija in avgusta je imelo koprsko glavarstvo posebnega zdravnika za zdravljenje kolere. Pericam iz Rižanske doline, Doline, Milj, ki so Tržačanom prale perilo, je bilo prepovedano hoditi v Trst. Vojska v Kopru je povečala skrb za zdravstveno stanje moštva in preprečevala premike bolnikov.

V Ricmanjih je kolera trajala od 23. julija do 29. septembra. Zaradi množičnih obolenj (64) in 34 smrtnih primerov je bila do 2. decembra ustavljena graditev železniške proge Trst-Hrpelje. Na koprskih solinah je med 500 solinarji in 80-90 financarji bilo le pet obolenj, a s tremi smrtnimi primeri. V Kopru, z 8.646 prebivalci, jih je zbolelo za kolero le šest, toda od teh jih je pet umrlo. Umrljivost v koprski občini je bila majhna.

V Miljah je bila kolera od 21. avgusta do 17. septembra. Zbolelo je le 39 oseb, od katerih jih je 23 umrlo.

Od 6. avgusta do 12. septembra je zbolelo v Izoli za kolero 216, umrlo pa 102 bolnikov. Zaradi 80 smrtnih primerov v mesecu dni so bili potrebni izredni ukrepi. Za obširno publikacijo o tej koleri, ki jo je z bogatimi ilustracijami napisal Bohata dr. Adalbert, je verjetno dal 1. 8. 1887 podatke izolski župnik. Na načrtu mesta Izole je označil hiše, v katerih so osebe zbolele za kolero.⁴⁴ Izola je ustanovila sanitarne straže za čiščenje trgov. Začela je z dezinfekcijo okuženih hiš, z izolacijo bolnikov in s hitrim odstranjevanjem mrličev.

Po poročilu Patološkega instituta padovanske univerze z dne 29. 8. 1886 se je v Izoli pojavila kolera zaradi odprtih vodnih bazenov.⁴⁵ Med čiščenjem bazenov in vodnih izvirov z namestitvijo črpalke so od 27. 8. do 18. 9. vozili pitno vodo iz Nabrežine, in to 8.000 litrov vode na dan. Za kolero so zboleli tudi v Kortah.

Kolera v Piranu je trajala le od 21. do 28. novembra, zbolelo jih je okrog deset, od katerih so trije umrli.

V glavarstvu Volosko je za kolero zbolelo 1.249 oseb, od katerih jih je mnogo umrlo.⁴⁶ C. k. namestništvo je še vedno nadaljevalo z ukrepi proti koleri. Deželni namestnik Rinaldini je

⁴² AST, Luogotenenza, AG, fasc. 363, mapa 2/47-5.

⁴³ AST, Luogotenenza, AG, fasc. 520, mapa 39/30.

⁴⁴ AST, Luogotenenza 1850-1906, AP, fasc. 128, mapa 5/4-2.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Bohata dr. Albert, Die Cholera des Jahres 1886. Trieste 1888.

razposlal okrajnim glavarjem okrožnico, da morajo nastaviti posebnega zdravnika za boj proti koleri, da je treba bolnike takoj prepeljati v izolirnico, izvesti dezinfekcijo in o primerih pošiljati obvestila pristojnim oblastem.⁴⁷ Leta 1892 je izšel Uradni list z navodili za borbo proti koleri (Cholera Instruktion). V tem navodilu so bile našete tudi železniške postaje, npr. Št. Peter na Krasu, kjer so lahko bolniki s kolero dobili bolniško oskrbo.⁴⁸ Do 1. svetovne vojne je kljub sanitarnim in higienskim predpisom izbruhnilo več epidemij. Splošna vakcinacija je bila med divjanjem azijske kolere decembra 1912.⁴⁹

Škrlatinka, črne koze, griže...

V letih 1817 in 1818 je v okraju Podgrad zbolelo za škrlatinko 256 oseb, leta 1821 v Piranu in pri Sv. Barbari pa nad 50. Tedaj so okrožni in okrajni komisarji delali na terenu vizitacije, pošiljali bolnike v ustrezne bolnišnice in storili vse, da bi se epidemija ne razširila na Kranjsko. V letih 1824 in 1825 je izbruhnila v Kopru in Izoli. Od 77 obolelih v Izoli jih je umrlo 20. Leta 1828 je škrlatinka divjala pri Sv. Antonu in v Miljah. V epidemiji leta 1830 je v 6 okrajih Istre zbolelo 711 ljudi.⁵⁰ Tedaj so izšla navodila za borbo proti škrlatinki v hrvaškem in italijanskem jeziku.⁵¹ Zaradi vedno manjšega števila obolelih se je zmanjševalo tudi število bolnišnic za zdravljenje škrlatinke. Od bolnišnic na Reki, v Vodnjanu, Galizani in Kraljevici je po letu 1839 delovala samo bolnišnica v Kraljevici.⁵² Do večjega števila obolelih je prišlo leta 1901 v Kopru, na Pomjanu in v Pobegih. V Kopru je npr. zbolelo 77 otrok.⁵³

Od 1822 do 1829 so bile epidemije črnih koz pri Sv. Antonu, v okraju Podgrad, v Ospu, Mačkoljah, Gabrovici, Predloki, Kubežu, Truškah, Dekanih itn. Začeli so z množičnim cepljenjem proti kozam. Ko so leta 1833 v koprski kaznilnici ugotovili pri enem kaznjencu črne koze, so cepili 130 kaznjencev.⁵⁴ Na Koprskem so se črne koze ponovno pojavile leta 1873: zbolelo je 427 oseb, od katerih jih je umrlo 65. Zaradi splošnega cepljenja se v Kopru črne koze niso več pojavile.⁵⁵ Ko pa so se leta 1885 pojavile v Izoli, je županstvu takoj začelo s cepljenjem proti črnim kozam.⁵⁶

Pogostne so bile epidemije griž (dissenteria), krvavih griž (Brachruhr). Bolnikom so pomagali Matej Ravnikar, tržaško-koprski škof, dekanat Jelšane, grof Raimund Montecuccoli, lastnik posestva Podgrad, občina Piran pa je prispevala 800 forintov.⁵⁷

Nalezljive bolezni tuberkuloza, ošpice, tifus (črevesni tifus), davica, venerične bolezni itn. pa niso imele epidemičnega značaja.

⁴⁷ AST, Luogotenenza 1850-1906, AP, fasc. 154, mapa 5/4-2.

⁴⁸ AST, Luogotenenza 1850-1906, AG, fasc. 602, mapa 39/28-36.

⁴⁹ J. Kramar, Izola, str. 322.

⁵⁰ AST, Il Governo 1814-1849, AP, fasc. 12, mapa 4/41, dopis gubernijskemu predsedstvu št. 27252/2563; AST, Governo 1814-1849, AG, fasc. 534, mapa 4 (23), poročilo Reškega okrožja z dne 27. 5. 1817; fasc. 558, poročilo gubernijskega sanitetnega sveta št. 7645 z dne 17. 9. 1819.

⁵¹ AST, Governo 1814-1849, fasc. 596, mapa 4 (3), poročilo Istrskega okrožnega urada z dne 28. 10. 1829 in seji gubernijskega sveta z dne 2. 10. 1830 in 5. 8. 1832.

⁵² AST, Governo 1814-1849, AG, fasc. 577, mapa 4/3-24, seje gubernijskega sveta z dne 20. 8. 1825; fasc. 651, mapa 6, poročilo Istrskega okrožnega urada z dne 2. 4. 1845.

⁵³ AST, Luogotenenza 1850-1906, AG, fasc. 1222, mapa 39/37 (1901), poročilo okrajnega glavarstva Volosko z dne 26. 1. 1901 c. k. namestništvu o pojavu škrlatinke; poročilo Kopra z dne 21. 11. 1901 c. k. namestništvu.

⁵⁴ AST, Governo 1814-1849, AG, fasc. 596, mapa 4 (3) 5.

⁵⁵ AST, Luogotenenza 1850-1906, AG, fasc. 601, mapa 39/27, dopis z Dunaja z dne 11. 7. 1894; fasc. 326, mapa 2/47-1, poročilo Istrskemu deželnemu odboru z dne 5. 4. 1873.

⁵⁶ J. Kramar, Izola, str. 321.

⁵⁷ AST, Governo 1814-1849, AG, fasc. 617, mapa 9, poročili tržaškemu guberniju z dne 30. 9. in 4. 11. 1836; poročili Trž. gubernija in Istrskega okrožnega urada z dne 22. 10. 1836 in 8. 5. 1837. AST, Luogotenenza 1850-1906, AG, fasc. 25, mapa 1/34, poročilo Istrskega okrožnega urada z dne 18. 9. 1856.

Zusammenfassung

DIE EPIDEMIE IM SLOWENISCHEN ISTRIEN

Janez Kramar

Von Epidemien wurde das slowenische Istrien bereits in der Römerzeit heimgesucht. Schon auf einer Tafel aus dem Jahre 192 wird die Pest in Istrien erwähnt. Die Tafel soll zu Ehren der Göttin Saluta Augusta von L. Ventinaris errichtet worden sein, um die Einwohner von Buzet vor der Pest zu retten. Aus einem halben Jahrtausend (746–1248) sind uns zwölf Pestepidemien bekannt.

Unter der venezianischen Herrschaft wurde das slowenische Istrien bis 1348 von sechs Pestepidemien heimgesucht. Während die todbringende Pestepidemie im Jahre 1348 in Piran wütete, zog sich der Podestat nach Venedig zurück. Damals fiel in Milje (Miglia) die Hälfte der Bevölkerung der Pest zum Opfer. Auf dem Wappen von Milje aus dem Jahre 1348 befindet sich eine Aufschrift, die besagt, daß die Pest, eine Geißel Gottes, alle Welt bestraft habe. In den »Commissionen« des Dogen aus dem Jahre 1375 findet man die Nachricht: »Von ganz Istrien kann man sagen, daß es verwüstet ist.«

Koper (Capodistria) wurde hundert Jahre nicht von der Pest heimgesucht. Der Handel mit Krain brachte große Einnahmen. Nach dem Friedensvertrag von 1463 zwischen den Habsburgern und Venedig wurden Handel und Verkehr wieder über Koper umgeleitet, welches Paläste, Kirchen und Klöster baute. Der allgemeine Aufschwung wurde durch Pestepidemien unterbrochen, die größten Katastrophen in der Menschheitsgeschichte. Bis 1573 gab es sechs Epidemien. Die von 1554 kam aus Venedig, raffte 3.700 Bürger von Koper hin, breitete sich aber auch nach Milje aus. Nach der wiederholten Pestepidemie in Koper im Jahre 1556 erlagen in den Jahren 1557–1558 in Piran zwei Drittel der Einwohner dem Schwarzen Tod. In den Jahren 1505–1632 wurde Izola (Isola) sechzehnmal von der Pest heimgesucht, in den Jahren 1594–1595 raffte sie die Hälfte der Bevölkerung hin.

Von der Pestepidemie vom Jahr 1573 erholte sich Koper schnell. Im Jahre 1627 zählte die Stadt bereits wieder 5.000, die Umgebung 4.000 Einwohner. In den Jahren 1630–1632 starben in Koper 1.927, in der Umgebung 3.000 Menschen an der Pest. Die Toten wurden in Koper, Smedela, Lazaret, an der Quelle der Rižana und andererorts begraben. In der Kirche von Hrastovlje, die 1490 von Janez aus Kastav mit Fresken bemalt wurde, befindet sich am Gewand des Hl. Petrus in der Hauptapsis folgendes Grotto: Ihr, die Ihr lebt, vergeßt nicht die Geißel Gottes, die schreckliche Pest, die viele Leute in Koper und in der Hälfte seines Bezirks hingerafft hat. Doch die Bürger von Koper erholten sich bald. Das bestellte Feld trug nach einer langen Ruhezeit reichlich Früchte. Gemäß Statut warben die Bürger von Koper neue Siedler an und versprachen ihnen, eine fünfjährige Befreiung von der Steuerzahlung. Dem wirtschaftlichen Aufschwung folgte eine kulturelle Blütezeit.

Ärzte und Chirurgen wurden seit 1357 von Venedig gestellt. Dem Ärzteverzeichnis sind die Beschreibungen der Lungen- und Lymphpest beigelegt. In der medizinischen Weltliteratur findet man unter den Pestbeschreibungen auch den Pestkodex, der 1470 vom Koperer Arzt Johannes de Albertis verfaßt wurde.

Die ersten Ansätze der Krankenhäuser bildeten die Hospize, Einrichtungen der sozialen Fürsorge und Zufluchtstätten für kranke und hungrige Menschen. Das Krankenhaus des Hl. Markus in Koper befand sich im Jahre 1323 bzw. 1326 in den Häusern von Antolf Grampa. Das Statut von Koper aus dem Jahre 1420 enthält Artikel über die Wahl des »Priors«, des Krankenhausverwalters. Das aufgelöste Krankenhaus des Hl. Nazarij vereinigte sich nach der großen Pestepidemie im Jahre 1554 mit dem Krankenhaus der Bruderschaft des Hl. Antonius. Zwei Apotheken, die am Anfang des 16. Jahrhunderts in Koper bestanden, waren im Besitz der Familien Carreris und Fanzago.

Venedig hatte sein Krankenhaus für Infizierte auf der Insel der Hl. Maria von Nazareth. Den Namen »Lazarett« erhielt es nach einer Insel bei Venedig. Der im Jahre 1485 gegründete Sanitätsrat in Venedig überwachte die Lazarette und sammelte die Berichte der venezianischen Podestate in den istrischen Städten über die Pest und über die davon infizierten Orte. Die Städte sicherten sich vor der Pest mit Wachposten an den Stadttoren und in den Häfen, auf dem Meer wurde dieser Dienst von Kriegsschiffen versehen. Koper verfügte in den Jahren 1630–1632 über ein Lazarett zur Isolation von Infizierten, das 3 Meilen von der Stadt entfernt war. Gemäß den Statuten sorgten die istrischen Kommunen für die Hygiene und für gesundes Trinkwasser und trafen alle notwendigen Vorkehrungen gegen die Ausbreitung von ansteckenden Krankheiten.

Zur Bekämpfung der Pest und der ansteckenden Krankheiten gründete Österreich als Seemacht 1730 in Triest das Lazarett S. Carlo, 1769 ließ Maria Theresia das Lazarett S. Teresa einrichten.

Die k.u.k. Hof-Sanitätskommission begann im Jahre 1780 mit Maßnahmen gegen das amerikanische Fieber und erließ 1805 eine Verordnung über die Aufgaben des »Protomedikus« bei Ausbruch der Epidemie. Österreich gründete im Jahre 1825 den Seesanitätsdienst für das Küstenland in Triest mit Bezirksdeputationen in Piran (Pirano) und Rovinj (Rovigno) und Deputaten in Koper, Piran und Umag (Umago) usw. Die Sanitätspolizei in Triest hat seit März 1843 bis Juli 1845 in den Lazaretten 3.488 Schiffsbesatzungen untersucht.

Die Malaria breitete sich in der Mitte des 9. Jahrhunderts aus den Lagunen von Venedig auch in die sumpfige Lagune von Koper aus. Allein im Jahre 1588 raffte sie 300 Frauen und Kinder dahin. Die Malariaepidemien wiederholten sich zwischen 1871 und 1888 siebenmal.

Die asiatische Cholera brach im Jahre 1836 aus. Die Maßnahmen gegen die Ausbreitung der Cholera waren sehr streng. Flüchtlinge aus infizierten Malariagebieten wurden, wenn sie den sanitären Kordon durchbrochen hatten, inhaftiert oder zum Tode verurteilt. Im Herbst 1849 herrschte die Cholera 100 Tage in 520 Ortschaften. Vom 1.303 Erkrankten starben 565. Organisator des Kampfes gegen die Cholera im slowenischen Istrien war auch der Slowene Dr. Konstantin Schrott, der Bezirkssanitätsrat Istriens in den Jahren 1851–1854.

An der Cholera erkrankten im Jahre 1855 in Istrien 19.263 Personen, von denen 6.724 starben. Im Kampf gegen die Cholera waren auch slowenische Geistliche maßgebend beteiligt.

In den Jahren 1885 und 1886 verbreitete sich die Cholera in allen Ländern des österreichischen »Littorale«. In Divača (Divazza) wurden Cholerakranke isoliert und Toiletten desinfiziert. Im einem Jahr wurde auf dem dortigen Bahnhof das Gepäck von 50.000 Reisenden desinfiziert. Die Sanitätskommissionen verschärften die Hygienemaßnahmen, vor allem die Aufsicht über das Trinkwasser. Izola wurde 23 Tage lang mit 8.000 Liter Wasser pro Tag aus Nabržina (Aurisina) versorgt. An Cholera erkrankten in Istrien beinahe 9.000 Personen. Dr. Bohata Adalbert gab über diese Choleraepidemie eine Publikation mit Tabellen heraus. Scharlach, schwarze Pocken, Ruhr und andere Infektionskrankheiten nahmen von Zeit zu Zeit auch den Charakter einer Epidemie an, allerdings nicht mit so schrecklichen Folgen.

PONATISI ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

V seriji ponatisov starejših števil ZČ sta spomladi 1995 izšla dva zvezka in sicer št. 3–4 letnika 29/1975 in št. 3 letnika 31/1977. To sta že 32. in 33. ponatisnjeni zvezek.

ZČ 3 letnika 29/1975 predstavlja razpravo Toneta Ferenca o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji 1940. Tone Zorn je raziskal narodno podobo dela kočevskega območja po italijanskem popisu iz 1941. O problemu slovenske univerze v Trstu piše Jože Pirjevec, Janko Pleterski pa objavlja referat z zborovanja slovenskih zgodovinarjev leta 1974 o jugoslovanski misli pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade. Zadnja razprava je prispevek Antona Svetine o zgodovini Šmihela pri Pliberku. Cena zvezka je **960 SIT**.

ZČ 3 letnika 31/1977 objavlja razprave Mirka Stiplovška o raziskovanju delavskega gibanja in partije med vojnami na Slovenskem, Ferda Gestrina o verskem življenju in institucijah Slovanov v Markah v času od 15. do 17. stoletja, Darje Mihelič o pogledu zgodovinarjev od konca 15. do 18. stoletja na Karantanijo, Vlada Valenčiča o slovenskem jeziku v uradih in uradni publicistiki od srede 18. do srede 19. stoletja in Toneta Zorna o delovanju Družbe sv. Cirila in Metoda v času pred prvo svetovno vojno na Koroškem. Cena zvezka je **1040 SIT**.

Vse številke ZČ lahko dobite na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel. 061/16-97-210. Cenik dostopnih zvezkov iz zaloge je objavljen v vsaki številki ZČ. Člani zgodovinskih in muzejskih društev imajo **25 odstotkov**, študenti pa **50 odstotni popust**.